

ABDULLA QODIRIYNING "O'TKAN KUNLAR" ROMANIDA OBRAZLAR TAHLILI

Berdiqulova Mahbuba Erkinjon qizi

Guliston davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Mamatova Umida Saparboy qizi

O'zbek tili va adabiyot yo'nalishi talabasi

umidamamatova07@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqola Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotining durdonasi hisoblanadi. Ushbu maqolada romandagi bosh va ikkinchi darajali obrazlarning badiiy-psixologik tahlili chuqur o'rganiladi. Otabek, Kumush, Zaynab kabi qahramonlarning xarakterlari, ularning ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabatlari va taqdiridagi burilishlar yoritiladi. Tahlil orqali muallifning inson ruhiyatiga bo'lgan teran nigohi va davr voqeligini aks ettirish mahorati ochib beriladi. Bu tadqiqot romanning badiiy qimmatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qodiriy, O'tkan kunlar, Obrazlar tahlili, O'zbek adabiyoti, Badiiy obraz, Qahramonlar, Psixologik tahlil, Roman

Abstract. Abdulla Qodiriy's novel "O'tkan kunlar" is considered a masterpiece of Uzbek literature. This article provides an in-depth artistic and psychological analysis of the main and secondary characters within the novel. It illuminates the characters of Otabek, Kumush, Zaynab, their interactions with the social environment, and the turning points in their destinies. Through this analysis, the author's profound insight into the human psyche and his skill in reflecting the realities of his era are revealed. This research contributes to a deeper understanding of the novel's artistic value.

Keywords: Abdulla Qodiriy, O'tkan kunlar, Character analysis, Uzbek literature, Literary character, Novel, Psychological analysis, Protagonists

Аннотация. Роман Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» считается жемчужиной узбекской литературы. В данной статье проводится углубленный художественно-психологический анализ главных и второстепенных персонажей романа. Освещаются характеры Отабека, Кумуш, Зайнаб, их взаимодействие с социальной средой и переломные моменты в их судьбах. Через этот анализ раскрывается глубокое понимание автором человеческой психологии и его мастерство в отражении реалий своей эпохи. Данное исследование способствует более глубокому осмыслению художественной ценности романа.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, Минувшие дни, Анализ персонажей, Узбекская литература, Литературный герой, Роман, Психологический анализ, Художественный образ

Kirish

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutuvchi, milliy romanchilikning tamal toshini qo'ygan asar sifatida e'tirof etiladi. 1922-yilda "Inqilob" jurnalida seriyalashtirilgan va 1926-yilda alohida kitob holida nashr etilgan ushbu roman, Jurji Zaydon asarlaridan ilhomlanib yaratilgan bo'lib, o'zbek nasrida yangi realistik yo'nalishni boshlab berdi [1]. Asar XIX asr O'zbekistonidagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, mahalliy hukmdorlar o'rtasidagi ziddiyatlar fonida Otabek va Kumushbibining fojiali muhabbat qissasini mahorat bilan tasvirlaydi Yevgeniy Bertels kabi olimlar Qodiriyning o'zbek romanchilik maktabining asoschisi deb hisoblaganlar. Roman nafaqat o'zbek adabiyoti, balki butun milliy madaniyat va ong rivojiga beqiyos ijobiy ta'sir ko'rsatgan. "O'tkan kunlar" romani o'zbek ayollarining murakkab taqdirini, ko'pxotinlilik kabi ijtimoiy muammolarni, shuningdek, Otabek obrazi orqali ilg'or g'oyalarni va eskirgan urf-odatlar bilan kurashni aks ettirgan. Abdulla Qodiriy o'zbek romanchiligining asoschisi sifatida tan olingan bo'lib, uning asarlari nafaqat sobiq Sovet Ittifoqi olimlari, balki G'arb va turk diasporasi vakillari tomonidan ham yuqori baholangan. Ushbu maqola Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi obraz yaratish mahoratini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Adibning qahramonlarni jonlantirish, ularning shaxsiyatini, motivatsiyalarini va o'zaro munosabatlarini shakllantirishda qo'llagan usullari va texnikalarini o'rganish asosiy maqsad hisoblanadi.

Qodiriyning obraz yaratish mahorati, jumladan, satira va yumordan foydalanishi, jamiyat muammolarini fosh etishdagi yondashuvlari ham uning ijodiy uslubining muhim jihatlaridan biridir. Mazkur tadqiqotda romanning bosh qahramonlari – Otabek, Kumush va Zaynab obrazlari, shuningdek, ikkinchi darajali va salbiy obrazlarning asardagi o'rni, ularning psixologik va ijtimoiy evolyutsiyasi atroflicha ko'rib chiqiladi. Obrazlar tizimining badiiy-g'oyaviy funksiyasini ochib berish orqali Abdulla Qodiriyning adabiy mahorati va asarning bugungi kundagi dolzarbligi yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani o'zbek adabiyotshunosligida eng ko'p tadqiq etilgan asarlardan biri bo'lib, uning obrazlar tizimi, badiiy mahorati va g'oyaviy mazmuni yuzasidan keng qamrovli ilmiy ishlar olib borilgan. Romanning o'zbek nasrida yangi realistik yo'nalishni boshlab bergani va milliy romanchilikning tamal toshini qo'ygani haqidagi umumiy e'tirof, asarning har bir jihatiga, xususan, obrazlar tahliliga bo'lgan qiziqishni doimiy ravishda oshirib kelgan. Yevgeniy Bertels kabi olimlar Qodiriyning o'zbek romanchilik maktabining asoschisi sifatida baholaganlar, bu esa uning obraz yaratishdagi novatorligini anglatadi. Zarif Bashir va Muxtor Avezov kabi olimlar ham Qodiriyning romanlarining, jumladan, "O'tkan kunlar"ning o'ziga xosligi va ta'sirchanligini yuqori baholaganlar, bu adibning qahramonlarni jonlantirishdagi mahoratiga dastlabki ishoralardir.

Adabiyotshunoslikda "O'tkan kunlar" romanidagi obrazlar tahlili turli davrlarda turlicha yondashuvlar asosida amalga oshirilgan. Dastlabki tadqiqotlarda asosan Otabek obrazining ilg'or g'oyalari tashuvchisi sifatidagi o'rni, uning eskirgan urf-odatlar va ijtimoiy muammolar bilan kurashi yoritilgan. Kumushbibi va Zaynab obrazlari esa ko'pxotinlilik kabi ijtimoiy muammolarning qurbonlari sifatida talqin etilgan, ularning murakkab taqdiri orqali o'zbek ayollarining o'sha davrdagi ahvoli aks ettirilgan. Biroq, sovet davri ideologlari va tanqidchilari asarni marksistik-leninistik nuqtai nazardan qattiq qoralab, unda sinfiy kurashning yetishmasligi va inqilobdan oldingi davrni ideallashtirishni ayblaganlar. Bu kabi yondashuvlar, obrazlarning badiiy-psixologik chuqurligini to'liq ochib berishdan ko'ra, ularni ideologik shablonlarga moslashtirishga intilgan. Shuningdek, Azimzodaning 1931 yildagi maqolasida Qodiriyning romanlari bolsheviklar manfaatiga xizmat qilganlikda ayblangan bo'lsa-da, bu tanqidlar ilmiy-estetik asosga ega emasligi va adibning milliy madaniyatga ijobiy ta'sirini inkor eta olmasligi ta'kidlangan. Bu davr tahlillari ko'pincha obrazlarning badiiy funksiyasidan ko'ra, ularning ijtimoiy-siyosiy talqiniga urg'u bergan.

Keyingi davrlarda adabiyotshunoslikda Qodiriyning obraz yaratish mahoratiga chuqurroq e'tibor qaratila boshlandi. Olimlar adibning qahramonlarni jonlantirish, ularning shaxsiyatini, motivatsiyalarini va o'zaro munosabatlarini shakllantirishda qo'llagan usullari va texnikalarini o'rganishga kirishdilar. Xususan, Qodiriyning satira va yumordan foydalanish mahorati uning obraz yaratish uslubining muhim jihatlaridan biri sifatida alohida o'rganilgan. Abror Hamroyevning "Abdulla Qodiriy hajviyoti" nomli maqolasida adibning satira nazariyasiga qo'shgan hissasi, yumorning uch turi (mutoyaba, yumor, satira) haqidagi qarashlari atroflicha tahlil qilingan. Qodiriyning fikricha, "xarakter yumori" eng qadrlil bo'lib, u "Toshpo'lat tajang" va "Kalvak Maxzum" kabi obrazlarni bunga misol qilib keltirgan. Qodiriyning umumiy obraz yaratish prinsiplari va hajviy mahorati "O'tkan kunlar"dagi ikkinchi darajali va salbiy obrazlarni yaratishda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Romandagi Mirzakarim qutidor, Hasanali, O'zbek oyim kabi obrazlarning xarakteristikasida yumor va satira elementlari orqali ularning ijtimoiy o'rni va nuqsonlari fosh etilgan. Bu Qodiriyning yordamchi obrazlarga ham psixologik chuqurlik va ijtimoiy ahamiyat bera olganini ko'rsatadi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda "O'tkan kunlar" romanidagi obrazlar tahlili nafaqat ularning dastlabki tasviriga, balki ularning psixologik va ijtimoiy evolyutsiyasiga ham e'tibor qaratmoqda. Qahramonlarning o'zgarishi, rivojlanishi, ichki ziddiyatlari va taqdiriga ta'sir etuvchi omillar chuqur o'rganilmoqda. Otabekning idealistik g'oyalardan real hayotning murakkabliklariga duch kelishi, Kumushning sof muhabbatdan fojiali qismatga yuz tutishi, Zaynabning hasad va nafrat girdobida qolishi kabi jihatlar obrazlarning dinamik xarakterini ochib beradi. Bu tahlillar Qodiriyning inson ruhiyatini nozik tasvirlash mahoratini, shuningdek, jamiyatning shaxs taqdiriga ta'sirini badiiy aks

ettira olganligini ko'rsatadi. Romandagi salbiy obrazlar orqali Qodiriy o'z davrining ijtimoiy illatlarini, masalan, hokimiyatga intilish, hasad, johillik kabi salbiy xususiyatlarni fosh etgan. Ularning badiiy-g'oyaviy funksiyasi asarning umumiy mazmunini boyitish va o'quvchiga chuqur ijtimoiy-axloqiy saboq berishdan iborat ekanligi ta'kidlanadi.

Xulosa qilib aytganda, "O'tkan kunlar" romanidagi obrazlar tahlili o'zbek adabiyotshunosligining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Dastlabki baholashlardan tortib, ideologik cheklovlar ostidagi tahlillar va zamonaviy ilmiy-estetik yondashuvlarga bo'lgan keng spektrdagi tadqiqotlar Qodiriyning obraz yaratish mahoratini turli qirralardan yoritgan. Biroq, Qodiriyning obraz yaratish mahoratini, ayniqsa, uning psixologik chuqurlik, ijtimoiy kontekst va badiiy uslubiy xususiyatlar uyg'unligini zamonaviy adabiyot nazariyasi va tanqidiy yondashuvlar asosida yanada chuqur va kompleks tahlil qilish imkoniyatlari mavjud. Ushbu tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga intilib, "O'tkan kunlar" romanidagi obrazlar tizimini ularning individual xususiyatlari, o'zaro munosabatlari, evolyutsiyasi va asarning umumiy badiiy-g'oyaviy funksiyasini bir butunlikda, yangi ilmiy yondashuvlar asosida ko'rib chiqishni maqsad qilgan. Bu esa Qodiriy ijodining bugungi kundagi dolzarbligini va uning o'zbek adabiyotiga qo'shgan beqiyos hissasini yanada to'liqroq anglashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanidagi obrazlar tizimini kompleks va ko'p qirrali tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, adibning obraz yaratish mahoratini zamonaviy adabiyotshunoslik yondashuvlari asosida chuqur o'rganishni maqsad qiladi. Tadqiqotning asosiy obyekti "O'tkan kunlar" romani matni, predmeti esa romandagi barcha darajadagi obrazlar – bosh qahramonlar (Otabek, Kumush, Zaynab), ikkinchi darajali va yordamchi personajlar, shuningdek, salbiy obrazlarning badiiy-g'oyaviy funksiyasi, psixologik chuqurligi va ijtimoiy ahamiyatidir.

Tadqiqot nazariy jihatdan adabiy obraz nazariyasi, psixologik va sotsiologik adabiyotshunoslik, shuningdek, badiiy uslubshunoslik tamoyillariga tayanadi. Adabiy obraz nazariyasi doirasida personajlarning xarakteristika usullari, ularning romandagi o'rni, vazifasi, dinamik va statik xususiyatlari, obrazlar tizimining asar g'oyaviy-badiiy yaxlitligini ta'minlashdagi roli o'rganiladi. Bu yondashuv obrazlarning individualligini va ularning asar syujetidagi ahamiyatini aniqlash imkonini beradi. Psixologik yondashuv qahramonlarning ichki dunyosi, motivatsiyalari, hissiy kechinmalari, ichki ziddiyatlari va shaxsiy evolyutsiyasini tahlil qilishga qaratilgan. Xususan, Otabek, Kumush va Zaynab obrazlarining psixologik holati, ularning idealistik intilishlari, muhabbati va fojiali taqdiridagi ichki kechinmalar chuqur o'rganiladi. Bu tahlil Qodiriyning inson ruhiyatini nozik tasvirlash mahoratini ochib berishga xizmat qiladi. Sotsiologik yondashuv esa obrazlarning o'z davri ijtimoiy-siyosiy va madaniy kontekstidagi o'rnini, ularning jamiyatdagi turli qatlamlarni ifodalashini, romanda aks ettirilgan ijtimoiy muammolar

(ko'pxotinlilik, eskirgan urf-odatlar, hokimiyat uchun kurash) bilan bog'liqligini o'rganishga qaratilgan. Bu yondashuv orqali obrazlarning ijtimoiy funksiyasi va ularning orqali Qodiriyning jamiyatga bergan xabarlari, tanqidlari yoritiladi. Badiiy uslubshunoslik adibning obraz yaratishdagi til va uslubiy xususiyatlarini, jumladan, satira va yumordan foydalanish mahoratini, personajlarning nutq xarakteristikasini, portret tasvirlarini va ularning badiiy funksiyasini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Qodiriyning "xarakter yumori" nazariyasi va uni Mirzakarim qutidor, Hasanali, O'zbek oyim kabi obrazlarni yaratishda qo'llagani alohida e'tiborga olinadi. Bu yondashuv adibning obrazlarni jonlantirishdagi o'ziga xos uslubini va uning badiiy mahoratini to'liqroq ochib beradi.

Matnni chuqur o'qish (close reading): Romanning har bir bobini, obrazlarning dialoglari, ichki monologlari, harakatlari, tashqi va ichki tavsiflari diqqat bilan o'rganilib, ularning xarakteristikasi, motivatsiyalari va romandagi o'rni aniqlanadi.

Qiyosiy tahlil: Obrazlarning o'zaro munosabatlari, bir-biriga ta'siri, bosh va ikkinchi darajali personajlar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, obrazlar tizimining dinamikligi ochib beriladi.

Tarixiy-madaniy kontekstni tahlil qilish: Romanda tasvirlangan XIX asr O'zbekistonining ijtimoiy-siyosiy vaziyati, urf-odatlari, mentaliteti o'rganilib, obrazlarning xatti-harakatlari va taqdirleri o'z davrining real voqeligi bilan bog'liq holda tushuniladi.

Strukturaviy tahlil: Obrazlar tizimining romanning umumiy kompozitsiyasidagi o'rni, ularning syujet rivojidadagi funksiyasi va asarning g'oyaviy markazini shakllantirishdagi ishtiroki tahlil qilinadi.

Hermenevtik yondashuv: Romanning badiiy matni turli talqinlar nuqtai nazaridan ko'rib chiqilib, obrazlarning ramziy ma'nolari va asarning zamonaviy kontekstdagi dolzarbligi ochib beriladi.

Birinchi bosqichda, "O'tkan kunlar" romani matni chuqur o'rganilib, asosiy, ikkinchi darajali va salbiy obrazlar tizimli ravishda aniqlanadi hamda ularning dastlabki xarakteristikalari qayd etiladi.

Ikkinchi bosqichda, har bir obrazning psixologik portreti, ichki motivatsiyalari, ijtimoiy o'rni va romandagi funksiyasi alohida-alohida tahlil qilinadi.

Uchinchi bosqichda, obrazlarning o'zaro munosabatlari, ularning romanning syujet rivojidadagi evolyutsiyasi va asarning badiiy-g'oyaviy yaxlitligiga qo'shgan hissasi sintez qilinadi.

To'rtinchi bosqichda, Abdulla Qodiriyning obraz yaratish mahorati, uning uslubiy xususiyatlari, jumladan, satira va yumordan foydalanishi, til boyligi va tasviriy vositalari umumlashtiriladi.

Ushbu metodologiya "O'tkan kunlar" romanidagi obrazlar tahlilini ilmiy asosda, chuqur va har tomonlama amalga oshirishga, Abdulla Qodiriyning adabiy mahoratini yangi ilmiy yondashuvlar asosida ochib berishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot "O'tkan kunlar" romanidagi obrazlar tizimini chuqur tahlil etib, Abdulla Qodiriyning ularni yaratishdagi beqiyos mahoratini ochib berdi. Asosiy qahramonlar (Otabek, Kumush, Zaynab), ikkinchi darajali va salbiy obrazlarning psixologik chuqurligi, ijtimoiy o'rni va evolyutsiyasi atroflicha ko'rib chiqildi. Qodiriy qahramonlar orqali XIX asr jamiyatining murakkabliklarini, eskirgan urf-odatlar va ijtimoiy illatlarni mahorat bilan aks ettirgan. Uning satira va yumordan foydalanishi obrazlarga jonli ruh bag'ishlab, ularning badiiy-g'oyaviy funksiyasini kuchaytirgan. Natijada, asar obrazlar tizimi orqali o'z davri va bugungi kun uchun dolzarb ijtimoiy-axloqiy masalalarni ko'tarib, milliy adabiyotimizdagi o'rnini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

[1] Khalid, Adeeb, and Sarah D. Phillips (Eds.). Routledge Markaziy Osiyo Tadqiqotlari Qo'llanmasi. London: Routledge, 2021.

[2] Khalid, Adeeb. Markaziy Osiyo zamonaviy davrda: O'n sakkizinchi asrdan yigirma birinchi asrgacha bo'lgan tarix. London: Bloomsbury Academic, 2021.

[3] Levi, Scott C., and Alexander S. S. Morrison (Muharrirlar.). Oksford Markaziy Osiyo Tarixi Ma'lumotnomasi. Oxford: Oxford University Press, 2022.

[4] Sultankulova, Gulnara. "Ayol obrazi XX asr boshlarida qozoq va o'zbek nasrida." Turkiy Dunyo Tadqiqotlari Jurnali, vol. 26, no. 1, 2023, pp. 115-128.

[5] Karimov, Shavkat. "Abdulla Qodiriyning 'O'tkan kunlar' asarida Tarixiy nasr poetikasi." Gumanitar va Ijtimoiy fanlar Tadqiqotlari Xalqaro Jurnali, vol. 11, no. 1, 2024, pp. 1-7.

[6] Mirzayeva, Dilfuza. "Psixologik parallelizm Abdulla Qodiriyning 'O'tkan kunlar' asarida." Yevropa Ta'lim Fanlarida Tadqiqot va Mulohaza Jurnali, jild. 8, son. 1, 2020, betlar. 10-15.

[7] Rakhmonova, Gulnoza. "Milliy qadriyatlarining Abdulla Qodiriyning 'O'tkan kunlar' romanida aks etishi." Xalqaro Biznes va Ijtimoiy Fanlar Sohasidagi Akademik Tadqiqotlar Jurnali, vol. 12, no. 1, 2022, pp. 109-115.

[8] Kurbanova, Dilnoza. "Abdulla Qodiriyning tarixiy romanlarining badiiy xususiyatlari." Zamonaviy Ta'lim Tadqiqotlari Jurnali, vol. 7, no. 1, 2021, pp. 1-8.